

Monestir de Sant Cugat del Vallès, la família monàstica

Georgina Rodríguez / Mireia Porqueres

Al llarg dels seus mil anys d'història, el monestir de Sant Cugat del Vallès ha viscut diversos canvis arquitectònics amb la finalitat d'adaptar-se a les necessitats domèstiques dels habitants i als estils artístics de cada època. Per tant, l'edifici que s'alça avui dia a la plaça d'Octavià és el resultat d'aquestes transformacions constructives fetes en funció dels canvis de costums i de la riquesa del cenobi. Es tracta d'un conjunt arquitectònic format per l'església, el claustre i les dependències que l'envolten, organització pròpia d'una abadia benedictina de l'edat mitjana. A simple vista s'observa que en l'arquitectura del monestir hi predomina l'horitzontalitat, que cerca una adaptació al clima i a les formes naturals de l'entorn vers l'època medieval, que, ni de bon tros, no s'assimila al d'avui dia, ja que els cenobis habitualment se situaven en espais rurals, lluny de la població.

La seva fundació no apareix esmentada als documents fins a la segona meitat del segle IX. D'altra banda, l'edifici primitiu va patir destruccions causades per la ràtzia islàmica que va assolir el territori català a finals del segle X, fet que va comportar la construcció d'un segon conjunt, d'estil preromànic, al llarg del segle XI. La construcció de l'actual monestir de Sant Cugat, el tercer del cenobi,

es va donar a cavall dels segles XII i XIII. Aquest projecte constructiu coincideix amb l'època d'esplendor del cenobi, des del segle XII fins a finals del segle XIII. Va consistir en la renovació de l'església, el claustre i la sala capitular sense variar l'ordenació dels edificis anteriors, i segurament va estar motivada per l'augment del seu poder econòmic i polític. És en aquesta etapa de creixement, del segle XII al XIII, en la qual se centra aquest relat i de la qual es poden observar més vestigis, ja que la majoria de les construccions conservades corresponen a aquest moment. L'obra es va fer molt a poc a poc i amb diverses aturades, i per aquest motiu, tot i que en un inici havia de presentar un esquema romànic, va acabar tenint elements típics del gòtic català i fins i tot, més enllà, renaixentistes i barrocs.

Fig. 1 Vista general del Monestir de Sant Cugat des del carrer de la Creu (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Mané Espinosa)

Durant aquesta etapa el monestir tenia la ja esmentada església, el claustre i la sala capitular, i també el palau abacial (símbol de poder feudal) i un hospital per a pobres i pelegrins. A més, disposava de les dependències necessàries perquè la comunitat benedictina pogués viure de manera autosuficient i pogués dur a terme la vida comunitària i les tasques domèstiques: refetor, cuina, biblioteca, escriptori, dormitori, celler i magatzem.

Dins del recinte del cenobi, sota clausura, hi vivia la comunitat monàstica seguint els vots d'obediència, castedat i pobresa tal com postula la regla de Sant Benet. Eren donats a la vida contemplativa i dedicaven el temps a l'*ora et labora*

(prega i treballa). En aquest orde el model de vida era la família i, per tant, l'abat assimilava el paper del pare, suplint l'absència de la figura paterna, i tots els religiosos adoptaven el paper de germans. Havia d'estar sòlidament estructurada, amb l'abat com a màxima autoritat, i per aquest motiu presentava una jerarquia dins la congregació formada per monjos que havien jurat els vots de la regla de Sant Benet; per novicis aspirants a esdevenir monjos, que rebien l'ajut d'un instructor o mestre; per oblats, és a dir, els infants que havien estat lliurats al monestir, i per servents seglars. Dins de cadascun dels subgrups també hi havia diferències, i és que dins del monestir, malgrat el lligam fraternal, també s'hi reproduïen la realitat social i les diferències estamentals del moment.

Durant aquesta època es va desenvolupar el feudalisme, el sistema polític, econòmic i jurídic a partir del qual s'anà organitzant la societat estamental. El poder estatal estava disgregat i era assumit pels nobles amb grans dominis que, mitjançant l'establiment de vincles de vassallatge, teixien aliances de classe amb les quals es repartien terres, rendes i drets sobre les persones que habitaven i treballaven els dominis. Les institucions eclesiàstiques com el monestir de Sant Cugat també van formar part d'aquest entramat feudal. Els seus extensos dominis van fer que el cenobi de Sant Cugat fos el monestir més important del comtat de Barcelona. A més, va gaudir de la condició de castell termenat, que a més exercia una forta senyoria sobre els pagesos i vilatans del terme.

En clau econòmica al Palau Abacial

Amb l'establiment del monestir a la plana vallesana es va propiciar l'explotació de la zona. La fertilitat del sòl d'aquells dominis va ser favorable per al cenobi, ja que significava una elevada producció agrària que n'afavoria les rendes. Cal tenir en compte que l'abadia exercia un paper important en el repoblament i la defensa territorials en restaurar i crear nous enclavaments en diferents zones del territori català, cosa que estenia les seves possessions per tot el bisbat. Això va consolidar el seu poder econòmic i va conferir al monestir de Sant Cugat del Vallès la posició de gran senyoriu feudal, que era vist per part de la noblesa feudal com un competidor per la propietat de la terra i les rendes.

Com a enclavament feudal, el monestir percebia diners a través de les rendes que entregaven els serfs de les seves terres i del cobrament de censos i del

delme. A aquests ingressos calia sumar-hi les aportacions econòmiques o de terres que altres senyors oferien al monestir i a l'almoïna com a donació per tal de mantenir una bona relació amb l'abat i salvar així l'ànima, guanyant-se el cel amb aquesta obra pietosa. Amb l'augment progressiu dels béns i propietats del monestir de Sant Cugat, i la seva expansió de dominis durant els segles XII i XIII, va ser necessària la creació de quatre pabordies o administracions dedicades a la gestió dels ingressos del monestir. El cenobi comptava amb la pabordia del Vallès, la del Penedès, la del Llobregat i la de Palau, que significava dividir les menses per tal de gestionar i administrar rendes, delmes, censos, baronies o establiments feudals en aquests territoris. Els ingressos van permetre mantenir la comunitat monàstica en el seu dia a dia, practicar l'almoïna i fer diferents obres de reforma i encàrrecs artístics.

Fig. 2 Vista general del Palau Abacial del Monestir de Sant Cugat (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Mané Espinosa)

En clau de poder a l'antiga sala capitular

L'Església mostrava una autoritat a la societat medieval defensant els designis de Déu i demanant obediència a la divinitat. Demanava, per tant, obediència a l'estament eclesiàstic i a les seves normes i litúrgies. El culte i la creença

religiosa per part de la resta d'estaments li atorgaven poder i era la mateixa institució eclesiàstica la que legitimava el poder nobiliari, polític i estamental. Per aquest motiu hi havia sepultures de nobles laics dins el recinte del monestir de Sant Cugat, un privilegi reservat només a segons qui i que simbolitzava el reconeixement públic per part del cenobi del poder i la influència del difunt. La moralitat que dictava l'Església aprovava, doncs, l'estructura social, política i jurídica del sistema feudal al·legant que aquest ordre es remetia a la voluntat de Déu.

Així doncs, i per garantir la legitimació del seu poder, els comtes i la noblesa catalana manifestaven predilecció vers el monestir santcugatenc, cosa que alhora donava fama i prestigi a la comunitat benedictina. Aquest fet es fa palès a través dels privilegis i la protecció amb què els sobirans de Catalunya, ja independent del regne franc, van afavorir el cenobi entre els segles XII i XIII. La proximitat a Barcelona li va atorgar el favor de la cort, sobretot a l'època del regnat de Jaume I (1213-1276), que donà protecció, custòdia, privilegis, enfranquiments i exempció de pagaments amb l'objectiu de convertir el monestir de Sant Cugat en un contrapoder de la diòcesi de Barcelona. Aquests privilegis i exempcions incrementaven el poder jurisdiccional de l'abadia sobre el territori i els habitants de les pabordies del Vallès, el Llobregat, el Penedès i Palau, fet que provocava alhora discòrdies per diferents competències parroquials entre el bisbat i el monestir. Això va fer que les disputes i la mala relació fos una constant al llarg de la història del cenobi.

Així mateix, un altre aspecte que atorgava poder i distinció a la congregació era el fet que diverses famílies de l'alta i mitjana noblesa optaven per lliurar els seus fills a la vida monàstica per així guanyar-se el cel i quadrar estratègies d'aliança, apartant-los de la línia successòria. Aquesta pràctica era també una estratègia per introduir elements de control dins de l'orde, que no deixava de ser un rival en la captació de rendes. D'aquesta manera, l'estructura feudal de la societat medieval també es feia evident a l'interior dels murs del monestir.

Per ingressar a la comunitat es requeria el pagament d'un dot que, òbviament, variava en funció del poder econòmic i de l'estament al qual pertanyia la família. Era l'element que determinava la posició i les tasques que ocuparien un cop entraven al monestir. Per tant, s'establí una jerarquització entre privilegiats i

no privilegiats. La màxima autoritat de la congregació era l'abat, i en cas d'estar absent, ho era el prior.

Per sota de l'abat i el prior hi havia els monjos, que, malgrat ser germans, quedaven diferenciats entre monjos oficials (amb ofici) i monjos claustrals (sense ofici). D'altra banda, hi havia diferències entre els monjos de cor que provenien de famílies benestants i havien rebut sacerdoci, i els monjos que provenien de famílies de caire humil i no havien rebut sacerdoci. Esperant a formar part del capítol monàstic hi havia els novicis, és a dir, aquells que encara no havien jurat els vots i que aprenien la regla a través d'un tutor, i també els oblats o mongets, que eren els infants que havien estat lliurats al monestir. Juntament amb aquestes diferències, l'edat també tenia un paper important en l'ordre jeràrquic i es demanava a infants i joves que mostressin el màxim respecte als monjos més grans i ancians.

Fig. 3 Vista parcial enlairada del claustre del Monestir de Sant Cugat (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Mané Espinosa)

En clau de gènere a l'ala nord del claustre (claustre dels monjets)

Les dones no tenien cabuda a la clausura del monestir ja que representaven un dels pitjors pecats en què podien caure els monjos: la luxúria. El capitell situat davant l'entrada original al claustre (tapiada al segle XVI), amb la imatge de dues sirenes, recordava als religiosos els perills de la luxúria i el pecat carnal propi del món exterior.

Si bé al recinte monàstic les dones tenien vetat l'accés, sí que podien entrar a l'església del monestir en les comptades ocasions en què els habitants de la vila tenien accés a les celebracions litúrgiques del cenobi, com per exemple Nadal, Dijous Sant o Sant Cugat.

Amb aquesta restricció la comunitat de monjos no tenia contacte amb cap dona i, per tant, estaven mancats d'un referent femení, i fins i tot matern. Aquesta situació va fer que prenguessin la mateixa Església, i la Mare de Déu, com la figura que omplia aquell buit i feia el paper de mare, la qual transmetria la cultura, els costums, la pregària i la fe als seus fills. L'exaltació de la seva imatge va ser molt rellevant durant l'edat mitjana; era una dona «pura», sense sexualitat ni plaer, que recordava als monjos la transcendència del vot de castedat, i una mare perfecta i idealitzada d'acord amb el pensament i la moralitat de la cultura i la religiositat del moment. Aquesta idea era present al cenobi, però també es va inculcar al poble, i la Verge Maria va esdevenir el model suprem de virtut, mancat de passions terrenals, i l'arquetip de la perfecció que s'havia de seguir, que alhora era impossible de complir a causa de la contradicció del binomi mare-verge en el món terrenal.

Els oblats o monjets que vivien al monestir també estaven mancats de pare o mare i vivien sota l'autoritat del mestre dels monjets fins que feien els catorze

Fig. 4 Fragment del Retaule de Tots els Sants, obra de Pere Serra dipositada al Monestir de Sant Cugat (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Enric Gràcia)

anys. Els instruïa en el cant i la litúrgia cristiana, a més d'ensenyar-los llatí i altres matèries habituals en l'àmbit monàstic, alhora que els exigia disciplina. Si cometien errors relacionats amb la seva educació havien de ser corregits i, si havien comès alguna falta, podien ser assotats, ja que el càstig físic estava acceptat. Havien d'acatar un seguit de normes de manera disciplinada que consistien a mostrar obediència als més grans i ser d'ajut en les tasques quotidianes i litúrgiques del monestir.

Tanmateix, la resta dels monjos també seguien normes de convivència amb els mongets i s'establia una separació entre uns i altres. Al monestir de Sant Cugat, per exemple, els monjos adults estaven privats d'apropar-se a la zona on els infants rebien l'educació mentre hi havia mongets, i tampoc no podien accedir a les latrines si les estaven utilitzant. D'aquesta manera es vetllava pel manteniment de l'ordre, la disciplina i la jerarquia dins la congregació.

Igualment, els monjos adults tenien l'obligació de dormir, segons dicta la regla de Sant Benet, cadascun al seu llit. Malgrat el vot de castedat, que impedia qualsevol tipus de relació sexual, i tot i l'estricta moral cristiana medieval, en un context absolutament masculinitzat (o absolutament feminitzat en el cas dels monestirs femenins) i en el qual la convivència entre els membres de la comunitat era constant i abastava tota la vida, l'atracció entre persones del mateix sexe, recollida explícitament a la regla com un fet que s'havia de perseguir, de ben segur que existia.

Passava com amb les relacions amb dones. Les relacions entre monjos i dones estaven prohibides, però sovint existien de manera més o menys clandestina, tal com apareixen en la documentació històrica, en què es parla en alguns casos de relacions entre monjos i dones i, fins i tot, algun cas de violació per part d'algun monjo.

En el món medieval tots aquests tipus de relacions, que sempre eren il·lícites, es

Fig. 5 Capitell del claustre amb la representació d'uns monjos dirigint-se a missa (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Eloi Bonjoch)

reprimien asimètricament: en el cas de relacions massa evidents entre monjos i dones, elles eren habitualment castigades i condemnades al rebuig social i fins i tot a la presó, mentre que ells podien perdre la condició de monjos. En el cas de les relacions homosexuals, la condemna abastava des de la presó monàstica fins a l'expulsió o, fins i tot, la pena de mort.

En clau de costums i quotidianitat a l'església

Seguir la regla de Sant Benet no significava que únicament es juraven i es complien els vots d'obediència, castedat i pobresa. La regla també organitzava el dia a dia dels monjos i els horaris que havien de seguir a partir d'un lema bàsic de l'orde: *ora et labora*, és a dir, prega i treballa. Seguint les hores canòniques, els benedictins dedicaven la vida contemplativa a la pregària i al treball, fent activitats com el treball manual, la lectura divina i l'ofici litúrgic. Malgrat la importància del treball dins la comunitat, tenint en compte que calia evitar qualsevol relació amb el món, la quotidianitat dels monjos venia marcada per la presència a l'església fins a set cops al dia, durant les hores major, i un altre cop a la nit, quan se celebraven parts de l'ofici o la missa.

Amb la finalitat d'organitzar la resta d'activitats del dia, a primera hora del matí (després de l'*hora prima*) la comunitat es reunia a la sala capitular. Durant el capítol es tractaven temes de caire general del cenobi; es llegia un capítol de la regla de Sant Benet; es deien els sants del dia, els difunts i els aniversaris; es feia la confessió de culpes, i es repartien les ocupacions que calia fer entre els monjos al llarg de la jornada. A l'hora dels àpats els germans dinaven i sopaven al refector, on es feia palesa la importància d'alimentar el cos i també l'ànima amb menús en què predominaven les verdures i les lleguminoses, el pa i el vi, i amb la lectura de textos religiosos per part d'un monjo mentre els comensals menjaven en silenci. En acabar el dia, es retiraven al dormidor col·lectiu, on dormien vestits. Per tant, a través de les hores majors i les hores menors, quedaven organitzades les hores d'ofici, de pregària, de treball, els àpats, la lectura, l'esbarjo i el descans.

En el repartiment de feines es podia observar la jerarquia que hi havia dins la comunitat. Fora de les hores majors, els monjos feien tasques diferents: mentre que uns es dedicaven a l'estudi, treballaven a l'escriptori, s'encarregaven dels oficis i prenien càrrecs de poder, altres s'ocupaven dels treballs manuals i

domèstics, i dels afers administratius i terrenals amb l'ajut dels servents. Totes les feines, però, eren necessàries per garantir la subsistència dels que vivien al cenobi i, per aquest motiu, van quedar recollides a *El costumari del monestir de Sant Cugat*.

Fig. 6 Detalls del *Costumari del monestir de Sant Cugat* (Arxiu de la Corona d'Aragó)

El costumari és un manuscrit encarregat a principis del segle XIII per part de l'abat Raimon de Banyeres i escrit per Pere Ferrer, un dels monjos del monestir. S'hi van recollir tots els aspectes relacionats amb la vida monàstica a Sant Cugat, presentant com era l'estructura de la comunitat, què menjaven, com dormien, com feien oració, etc. Parla, doncs, de la vida terrenal i religiosa dels monjos santcugatencs vers el segle XIII, de la seva quotidianitat; explica quines activitats feien i descriu meticulosament les diferents festivitats que se celebraven i la litúrgia que s'hi feia. És en la narració d'aquestes festes que es fa palesa la relació que hi havia establerta entre el monestir de Sant Cugat i la vila, en què es feien partícips els vilatans en la litúrgia de la Candelera, el Dimecres de Cendra, la Setmana Santa, Pasqua i Nadal, entre altres. Es vinculava el monestir amb la parròquia del poble, l'església dedicada a Sant Pere, situada al lloc de l'actual Mercat Vell, i es duïen a terme processons de l'una a l'altre. I és que a l'edat mitjana la religió formava part de la vida quotidiana de l'estament eclesiàstic, però també de la resta de la societat. Amb aquesta interrelació s'aconseguia transmetre la moral i la doctrina als fidels, i gràcies a la marcada litúrgia de l'ofici s'aconseguia comunicar i fer palesa la jerarquia de poder dins

la comunitat de monjos i alhora la subordinació del poble vers l'Església, que fixava obligacions religioses i restava a les ordres d'un batlle designat pel mateix monestir.

En clau de pensament i creences al claustre

Durant l'edat mitjana el monestir de Sant Cugat va ser un espai d'educació i difusió cultural de gran importància. Aquest paper s'estenia de manera general als cenobis de l'època. Era, a més, un lloc de certa creació musical d'himnes i música sacra, malgrat no haver quedat conservades en gran part. D'altra banda, tenia biblioteca i *scriptorium* d'acord amb els postulats de la regla de Sant Benet, que indicava que els monjos havien de tenir accés als llibres i, per tant, en necessitaven una bona col·lecció. L'única manera de disposar de llibres era per mitjà de la còpia i la transcripció, motiu pel qual es requeria un *scriptorium*.

El poder polític i econòmic en auge del monestir de Sant Cugat, amb l'impuls de les donacions comtals i nobiliàries, va fer que esdevingués un centre de promoció artística de caire religiós. Les obres constructives iniciades al segle XII van permetre incorporar innovacions estilístiques i artístiques al conjunt del cenobi amb la voluntat de fer lluir el conjunt arquitectònic i les seves estances. Les decoracions de capelles, retaules i finestres envitrallades complementaven les reformes arquitectòniques de la nova església i el cimbori, iniciades amb factura romànica i finalitzades amb estil gòtic. En aquest mateix període es va construir el nou claustre del monestir de Sant Cugat, obra que va ser encarregada vers l'any 1190 al taller del mestre escultor i arquitecte Arnau Cadell, que havia acabat feia relativament poc el claustre de la catedral de Girona.

L'espai claustral era de gran importància a tot monestir medieval. Servia de distribuïdor de les diverses estances i dependències d'ús quotidià, fet que el convertia en el centre de la vida espiritual de la comunitat monàstica. De fet,

Fig. 7 Capitell del claustre amb una inscripció del mestre escultor i arquitecte Arnau Cadell (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Mané Espinosa)

disposava de tot d'al·legories que mostraven la unió del món terrenal amb el món espiritual. Per aquest motiu la imatgeria plasmada per Arnau Cadell als capitells del nou claustre recollia composicions que anaven des de la simple ornamentació fins a la representació d'escenes bíbliques i de la vida cristiana. Des del punt de vista de la descripció compositiva, els capitells ornamentats amb plantes funcionaven com a representacions de la creació natural que va fer Déu. Les composicions naturals, però, no restaven buides de sentit, ja que algunes representaven les diferents estacions i costums de l'any. Per fer reflexionar els monjos s'alternaven elements que mostraven la lluita entre el bé i el mal, virtuts contra vicis, i recordaven la tasca de l'Església i la necessitat d'evitar caure en temptacions. Finalment, juntament amb aspectes de la vida quotidiana, no hi faltaven les escenes bíbliques i evangèliques i de la vida de Jesús.

Fig. 8 Vista parcial dels capitells del claustre del Monestir de Sant Cugat (Foto: Museu de Sant Cugat. Autor: Joan Antonio Olañeta)

La finalitat dels capitells del claustre era conduir els religiosos a la meditació i la reflexió, recordant-los l'exercici de caritat que havien de dur a terme seguint la regla de Sant Benet i promulgant el missatge d'humilitat que els monjos havien de practicar cada dia. Així mateix es feia amb les decoracions de l'església, que

era visitada fidelment pels vilatans que s'havien anat instal·lant a les terres properes al monestir. Se'ls transmetia una manera de viure creada al gust de l'estament eclesiàstic. Es mostrava la jerarquia que calia seguir i no desobeir, i es defensava un sistema de favors entre el cel (el clergat) i la terra (la resta de societat). A través de la paraula i obra de Déu, doncs, s'acabaven transferint i interioritzant els valors i la reglamentació de la societat feudal.

Georgina Rodríguez i Miró

Historiadora i gestora cultural

Mireia Porqueres Martínez

Arqueòloga i gestora del patrimoni cultural

Fonts i bibliografia

AMELL I COMAS, M. Josefa. *Maria de Natzaret: dona o arquetip?*, 2008.

BOFILL, Rafael M. *Monestir de Sant Cugat del Vallès: guia històrica i arquitectònica*, 1994.

BOLÒS I MASCLANS, Jordi. *Catalunya medieval: una aproximació al territori i a la societat de l'edat mitjana*, 2000.

MIQUEL, Marina. «A l'ombra del monestir: Sant Cugat a l'època medieval», a BARDAVIO, Antoni (et al.). *Història de Sant Cugat*, pàg. 79-141, 2006.

TORTOSA, Joan. *El claustre de Sant Cugat: més enllà de les formes*, 1998.

VIVÓ I GIL, Pere. *El monestir de Sant Cugat a partir dels monjos*, 2006.

VIVÓ I GIL, Pere. *La vida dels monjos al monestir de Sant Cugat des del costumari del segle XIII*, 2008.

VIVÓ I GIL, Pere. *Sant Cugat: el monestir i la vila, d'ací i d'allà*, 2002.

